

ДО ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОПИСНОЇ РЕФОРМИ

**Відповідь на лист пана Святослава Караванського
«Про обмін думок і досвіду» (м. Дентон, США) («Березіль»
(Скринька з листами), № 3–4/ 2011 р., с. 165–167) ¹.**

Як зазначається у статті, сьогочасна мовна ситуація в Україні не дозволяє розглядати проблему правописної реформи як першочергову. Вона є тільки частиною важливішої проблеми поширення української мови як державної і буде розв'язуватися разом із цією останньою внаслідок нагромадження практичних питань.

Ключові слова: сьогочасна мовна ситуація, правописна реформа, поширення української мови, державна мова, практичні питання.

Перш ніж відповідати на лист шановного пана Караванського, застережу, що в своїй нинішній відповіді порушу лише питання засадничого стосунку між проблемою реформи українського правопису і більшою проблемою поширення української мови як (загально)державної всіма регіонами України. Виходжу з того, що, як на мене, — а особливо тепер, — перша проблема явно підпорядкована другій. Нас, гадаю, усіх українців, яким болять доля нашої мови, — у тім ліку, сподіваюся, й шановного пана Караванського, — насамперед хвилює те, чи житиме, чи, навпаки, не житиме в усіх регіонах України українська мова, чи буде вона розвиватися і поширюватися всією Україною, чи, навпаки, занепадатиме й виходитиме з ужитку в одному регіоні за іншим, залишившись як жива мова хіба що лише в Галичині і в Західній Волині та ще подекуди в діаспорі (та й то тільки для старшого покоління). Тому реформа правопису цікавитиме нас передусім не сама по собі, а з погляду того, чи прискорить вона процес зміцнення позицій української мови в Україні, чи, навпаки, його загальмує, а то й часом йому зашкодить.

Розгляд цього питання настільки складний, тим більше що братимемо його не лише в українській специфіці, а й на ширшому позаукраїнському тлі, що він вимагатиме забагато місця, щоб долучати сюди ще й розгляд конкретних питань українського правопису.

Для того, щоб читачеві цієї відповіді стала цілком зрозумілою моя позиція, муситиму, на жаль, несамохіть неодноразово вдаватися до широкого «самоцитовання» з наголошенням на своїх також неодноразових застереженнях, оскільки мій шановний опонент, на превеликий жаль, часом то не звертає належ-

¹ Стаття становить повний варіант відповіді, який при публікації в ж. «Березіль» зазнав певних скорочень.

ної уваги на мої застереження, то наводить мої слова з пропусками, які не дають змоги читачеві об'єктивно поцінувати, наскільки має рацію шановний пан Караванський, коли закидає мені надмірну категоричність тверджень аж до нібито претензії на «повну істину в останній інстанції» (виділено паном Караванським. — *О. Т.*). З огляду на зазначене, згадані власні застереження виділятиму курсивом, пропуски ж, зроблені моїм шановним опонентом і відновлені мною, подаватиму в квадратних дужках. Отже, наведу насамперед повністю текст, критикований шановним паном Караванським:

«РЕФОРМА правопису? Вона в Україні, як я *тепер* переконаний, *поки що* не на часі. Першочерговим є завдання повсюдного поширення української мови в Україні. А *раптові кардинальні зміни* в правописі могли б тут стати на перешкоді.

[Тільки після здійснення цього першочергового завдання *сама мовна практика* висуне на порядок денний *інше завдання*: удосконалити українську мову згідно з виниклими потребами. А це вже зажадає відповідних змін].

Поки українська мова не здобула собі повного поширення в усіх регіонах України — говорити про *якесь загальне докорінне реформування* українського правопису *передчасно*» (Ткаченко О. Шкіці // «Березіль». — 2010. — № 9–10. — С. 164).

Насмілюся твердити, що брак будь-якої категоричності в наведеному тексті й те застереження щодо обмеженості особою автора, яке бажав би бачити в ньому мій шановний опонент, впливає вже із застосування займенника *я* у вставному реченні «*як я ... переконаний*», що цілком дорівнює зворотові «на *моє переконання*», який, щоправда, висловлює більшу певність, ніж «на *мою думку*», але знову ж таки свідчить про обмеженість переконаності особою автора, тим більше, що це *я* належить скромному вченому, а не комусь з очільників Української держави (наприклад, її Президентові, Прем'єр-міністрові або Голові Верховної Ради). Говорити про якусь претензію на категоричність, тим більше на «повну істину в останній інстанції», як твердить мій шановний опонент, можна було б хіба що у випадку, якщо б до слів «як я переконаний», було б додано щось на зразок «так само, як переконана й переважна більшість українців». Оце б, справді, мало вигляд подібної претензії. Але оскільки нічого подібного до такого додатка автором не висловлено, припущення про будь-яку категоричність наведеного твердження саме собою відпадає як дуже далеке від неї. Не впливає воно і з повного, а не скороченого, як у шановного пана Караванського, твердження «говорити про [якесь загальне докорінне] реформування *передчасно*». Отже, тут ідеться не про *передчасність* реформування правопису *взагалі*, як впливає зі скороченого паном Караванським мого твердження: ідеться про *передчасність загального докорінного реформування* (виділення *моє*. — *О. Т.*) правопису, яке, очевидно, не виключає окремих реформаційних удосконалень того самого правопису.

Сама можливість окремих часткових реформ (реформаційних змін) передбачається й застереженням, що *небажаними* є лише «*раптові кардинальні зміни* в правописі» (виділення *моє*. — *О. Т.*), які могли б стати перешкодою в поширенні української мови в Україні, бо були б сприйняті як бажані далеко не всіма її українськомовними громадянами, тим більше особами, які щойно долучаються до користування українською мовою. Оскільки говоримо лише про *раптові й кардинальні зміни*, цілком природно припустити, що про зміни *взагалі* тут у жоднім випадку не йдеться. Більше того, застереженнями *тепер* і *поки що* автор «Шкіці», по-перше, твердить, що погляд на *небажаність* значних змін у правописі з'явився в нього лише *тепер* (раніше він на це дивився інакше) і, по-друге, ці значні зміни не бажані тільки *поки що*, а аж ніяк не *взагалі* у майбутньому.

І справді, на реформу правопису, як впливає з наведеного далі тексту, 13 років тому я дивився зовсім інакше. Щоб переконатися в цьому, варто лише навести повністю такий текст:

«Є два доконечні питання (і відповіді) стосовно нового українського правопису:

1. Якій Україні цей правопис потрібен, прорадянськи (проросійськи) орієнтованій чи по-справжньому незалежній? У першому випадку чинний в Україні правопис можна залишити без жодних змін (або з мінімальними), у другому ці зміни мають бути значні.

2. Запровадити правописні зміни поступово чи одноразово? Очевидно, більшість мовців зацікавлена в одноразовості змін. Протилежне прирікає кілька поколінь на малописьменність. Інша річ дебати над правописом: вони мають бути поступові і повільніші. Проте й на них залишається дедалі менше часу. Надходить пора вирішальних і завершальних ухвал, чим викликана й ця доповідь, яка дещо не вкладається в «ювілейні» рамки конференції.

Оскільки проблем з новим правописом, сказати б, прорадянським (або проросійським) нема, а до того ж будь-який правопис найдоцільніше впроваджувати одноразово, подані далі принципи стосуються нового правопису, на думку доповідача, потрібного Українській незалежній державі, причому правопису, взятого в своїй цілості. Цих головних основоположних принципів має бути дев'ять: 1) морально-етичний аспект, 2) тяглість традиції, 3) соборність, 4) українськість, 5) європейськість, 6) послідовність, 7) зручність, 8) орієнтація на найкращі мовні взірці, 9) мінімальність найдоконечнішої варіативності» (Ткаченко О. Новий український правопис: питання і принципи : Тези наук. конф. з проблем сучасного українського правопису і термінології (з нагоди 70-річчя першої Всеукраїнської правописної конференції у Харкові 1927 р.). 12–13 грудня 1997 р.— К., 1997.— С. 91–92).

Цих поглядів і цих принципів як *кінцевої стратегічної мети* автор і наведених щойно тез, і цієї відповіді дотримується й досі, тільки що зайшли з того часу обставини змусили його переглянути тактичний хід щодо здійснення цієї стратегічної мети. Тоді, коли писалися і виголошувалися щойно наведені слова, на хвилі національного (і в тім числі мовно-культурного) піднесення мріялося, що ця мета і близька, і цілком досяжна. Події Помаранчевої революції були піком цього піднесення, але сподівання, що на неї покладалися, виявилися марними.

До влади в Україні прийшли регіонали, що всіляко намагаються здійснити протилежне: ідеї поширення української мови всією Україною як єдиної загальнодержавної вони протиставляють протилежну концепцію двох (загально)державних мов — української і російської, прагнучи поступово поширити російську мову як фактично панівну (хай номінально й недержавну, а лише «регіональну»), залишивши за українською (у найліпшому випадку) саму символічно-репрезентативну, «вивіскову», роль, обмеженішу навіть, ніж за радянських часів. Як програма максимум планується поширення російської мови як фактично в Україні панівної, отже, скерованої на витіснення кінцець-кінцем української в небуття і в Західній Україні; як програма-мінімум передбачається відокремлення Західної України як українськомовної «резервації» від України Східної з перетворенням цієї останньої на «Малороссию», невід'ємну складову частину так званого «Русского мира», куди вона ввійде разом із Росією і Білорусією².

Плани проведення правописної реформи не пощастило здійснити навіть за відносно сприятливих для розвитку української мови 13 років (від 1997 до 2010 року), бо вони не знайшли собі одностайної та однакової щодо змін підтримки насамперед у Східній Україні. То чи варто ще й тепер, коли над самим іс-

² Цікавих ознайомитися з такими планами, до яких увіходить і ліквідація так званих «свідомитов» (свідомих українців), — планами, що їм, як відомо, у сучасній Росії ніхто не протидіє, відсилаємо до книжки: Калашников М., Бунтовский С. Независимая Украина. Крах проекта (Книга-расследование).— М. : Фолио, 2008.— 414 с. (Наклад — 10 тис. прим.).

нуванням української мови зависла цілком реальна загроза, замість того, щоб спільними зусиллями відстоювати і зміцнювати позиції української мови, сприяти її поширенню всією Україною, витратити значну частину своїх зусиль на затяжні «азбучні війни» навколо правопису, хай тимчасово недосконалого, остаточно удосконалити який зможуть лише носії живої української мови, поширеної всією Україною?

І тут ми з доконечністю приходимо до кореня непорозуміння межі мною і шановним паном Караванським, який, очевидно, і як далекий від реальної, особливо східноукраїнської, мовно-національної дійсності в Україні, і не будучи обізнаним із основними моїми працями, зрозумів мою думку про поширення української мови всіма регіонами України як, справді, абсурдне прагнення поширити українську мову не тільки як мову офіційних установ, а ще й як виключну мову всіх мешканців України, та ще й у всіх її регіонах, коли я в жодній із своїх праць такого, вибачайте на слові, безглузлого завдання ніде не ставив. У них не йшлося навіть про повне й беззастережне витискання російської мови стосовно російськомовних українців. Ішлося і йдеться про зовсім інше, про поширення знання й активного опанування української мови як *загальнодержавної* поряд із якою в місцях, де переважатимуть інші мови України, уживатимуться як *частиннодержавні* також ці мови — російська, кримськотатарська, румунська, угорська, польська, білоруська, словацька та ін., а в тих місцевостях, де відповідний етнос буде в меншості, застосовуватиметься засада *культурної автономії* (у галузі освіти й інших культурних потреб відповідного етносу). Думається, що й так сприйнята програма поширення української мови як загальнодержавної всіма регіонами України, особливо як на спричинений попереднім періодом її занепадий стан, теж дуже складна, бо передбачає поширення української мови не тільки як національної мови серед українців, але й як міжетнічної серед усіх мешканців України³. Складність подібного поширення полягатиме й у тім, що стосовно української мови ітиметься про поширення не тільки, сказати б, *горизонтальне* (територіальне), а й *вертикальне*, тобто про поширення її як нині мови головно українськомовних соціальних «низів» також серед зросійщених суспільних «верхів». Проте нічого такого, що робило б цю мету, яка єдино й малася на увазі, надміру максималістичною, нереальною або нездійсненною, як на мене, тут абсолютно немає. Що справа стоїть саме так, свідчить увесь мовно-історичний досвід людства. Тут чималі труднощі в поширенні всіма своїми регіонами мали навіть такі нині потужні мови, як англійська (у боротьбі зі старофранцузькою й латинською), російська (змагаючись спочатку із церковнослов'янською, а потім — зі сфранцуженістю найвищого товариства), японська (у боротьбі з давньокитайською) і т. д. Особливі труднощі, звичайно, переборювали мови свого часу занепаді (наприклад, чеська). Однак усі вони, зрештою, ці труднощі подолали. Спромоглася навіть на справжнє чудо така мо-

³ Докладніше про наведені погляди автора цієї відповіді можна довідатися з його праць, очевидно, мало знаних у західній діаспорі: *Ткаченко О. Українська мова і мовне життя світу.* — К. : Спалах, 2004. — 272 с. (Наклад — 3000 прим. Праця одержала академічну премію ім. О. О. Потебні і є в Інтернеті); *Ткаченко О. Мова і національна ментальність : Спроба сучасного синтезу.* — К. : Грамота, 2006. — 239 с. (Наклад — 1000 прим.); *Ткаченко О. Проблеми захисту мов і мовного відродження // Мова і мовознавство в духовному житті суспільства : Монографія.* — К. : Видавн. дім Дмитра Бураго, 2007. — С. 3–129 (Наклад — 500 прим.). Готується до друку й інша праця того самого автора «Українська мова і її державність (У європейському і світовому контексті)» (орієнтований обсяг — 235 с.), розділи якої друкувалися в часописах «Мовознавство», «Українська мова», «Урок української» і деяких інших виданнях.

ва, як іврит (гебрейська), яка після мало не 2000 років напівмертвого існування цілком воскресла і є живою й повсякденною мовою 5,3 млн. її носіїв⁴. То чому б, маючи такі приклади, ми вважали нездатною на щось подібне лише українську мову в особі її носіїв і користувачів? Усе залежатиме виключно від того, наскільки раціонально й цілеспрямовано буде витрачено потрібні для цього зусилля.

Тепер у Східній Україні, що становить осередок держави в цілому, ступінь зростання і мовного, і, на превеликий жаль, також духовного, такий, що мимохіть постає питання: бути чи не бути тут українській мові взагалі? І тому знову ж таки, наголошуючи на тому, що це особиста думка автора запропонованої відповіді, — але думка, на жаль, потверджувана багатьма фактами (хотілося, щоб тут я не мав рації), — маємо констатувати, що проблема загальної правописної реформи тимчасово мусить відійти на задній план, як в усякому разі не першочергова.

Головну увагу, як видається, слід би було зосередити на розвитку й поширенні української мови, що не можливе без усебічного розвитку української культури в усіх найрізноманітніших її виявах, тобто виявах, пов'язаних з українською мовою, бо тільки це гарантуватиме цій мові *життя*. І як мова справді жива і широко розповсюджена вона неминуче буде також удосконалюватися, у тому числі й у галузі правопису. Що ж до мертвої української мови, то, даруйте, за це поки що актуальне порівняння, нам буде цілком однаково, у саван якого правопису — старого, недосконалого, чи найдосконалішого — її труп буде загорнуто.

Насамкінець я маю щиро подякувати шановному панові Караванському за зроблені мені слухні мовні поради і виправлення моїх помилок. Говоривши в своїх «Шкіцах» про значення обізнаності з російською мовою для уникнення мовних огріхів, насамперед небажаних росіянізмів, я, звичайно, аж ніяк не мав на увазі, що саме знання російської мови допомагає бездоганно опанувати українську. Воно допомагає тільки трохи краще, ніж без цього знання, орієнтуватися в ній, оскільки, як відомо, кожне вдосконалення не може мати жодних меж.

Праці шановного пана Караванського, присвячені культурі української мови, стоять на моїй книжковій полиці на почесному місці, і я раз у раз до них звертаюся, як до цінного джерела, щоб удосконалити свою українську мову, ще, зізнаюся, дуже далеку від досконалості, напевне, також і в цій відповіді своєму шановному опонентові панові Караванському, що йому я, як міг, постарався викласти свої міркування. Хотілося б вірити, що цей обмін думками і досвідом, запропонований шановним паном Караванським, лист якого я з великим інтересом прочитав, виявився корисним для нас обох.

О. В. ТКАЧЕНКО

ON THE PROBLEM OF UKRAINIAN SPELLING REFORM (in response to letter of mr. Svyatoslav Karavansky «About the change of thoughts and experience» (Denton, U.S.A.) («Berezib» (letter-box), № 3–4 / 2011 yr., P. 166–167).

The present-day language situation in Ukraine does not permit to consider the problem of spelling as immediate. It is only the part of a more important one of spreading of Ukrainian as State language and will be resolved together with latter in consequence of practical questions accumulating.

Key words: present-day, language situation, spelling reform, spreading of Ukrainian, State language, practical questions.

⁴ Ці дані взято з: Ethnology, Languages of the World.— http://www.ethnology.com/ethno_docs/distribution.asp?by=sise (20.02.12).